

Kuzey Makedonya Türk Ağzlarında Saklantı Bir Kelime: ügürtle-*

A Hidden Word in North Macedonian Turkish Dialects: Ügürtle,

Öz

Sinan KAZANCI**

* Bu çalışma, 8-10 Mayıs 2024 tarihleri arasında Üsküp'te düzenlenen ITEC'24 Uluslararası Turizm, Ekonomi ve Kültür Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildiriden üretilmiştir.

Dr., Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi,
Blaje Koneski Filoloji Fakültesi, Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü. Üsküp/K. Makedonya,
sinankazanci29@gmail.com,
[ORCID: 0000-0003-4376-7773](https://orcid.org/0000-0003-4376-7773)

Gönderilme Tarihi / Received Date

07.12.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date

24.02.2025

Yayın Tarihi / Publication Date

21.03.2025

Atıf/Citation: Kazancı S.,

Kuzey Makedonya Türk Ağzlarında Saklantı Bir

Kelime: ügürtle, 31, 325-336

doi.org/10.30767/diledeara.1597978

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme.

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review:

Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest:

The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support:

The author declared that this study has received no financial support

Dil ve Edebiyat Araştırmaları

Dergimizde yayımlanan makalelerin telif hakları dergimize ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Language and Literature Studies

The copyright of the articles published in our journal belongs to our journal and is published as open access in accordance with CC-BY-NC-ND licenses.

tded.org.tr | 2025

14. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı'nın Balkanlar'a yerleşmeye başlamasıyla birlikte, Türk-İslam kültürü, bütün unsurlarıyla bölgede kendini belirgin bir şekilde hissettirmeye başlar. Bu unsurların en başında gelenlerden biri de dil olur. Türkçe, bu dönemde lingua franca olarak kabul götür ve böylece Balkan dillerine binlerce kelime verir.

19. yüzyıl sonlarından itibaren bölgede meydana gelen değişimler, savaşlar ve göçler Türk nüfusunun büyük oranda azalmasına neden olur. Kuzey Makedonya Türklüğü de yaşanan bu olumsuzluklardan fazlaca etkilenir. Günümüzde Kuzey Makedonya'da Türklerin yaşadığı ve Türkçenin konuşulduğu yerler oldukça azalmış durumdadır.

Kuzey Makedonya Türk ağzları üzerine bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda dil malzemesi genellikle fonetik, morfolojik, sentaktik ve leksik bakımlardan ele alınmıştır.

Bu çalışmada, Kuzey Makedonya Türk ağzlarında saklantı bir kelime olarak kullanılan ügürtle- fiili ve onun varyantları üzerinde durulmuştur. Nitel bir araştırma olan çalışmada doküman inceleme ve görüşme teknikleri kullanılmıştır. Çalışma ile Türkçenin tarihi metinlerinde sıklıkla kullanılan ügürtle- fiilinin kökeni, türevleri, varyantları, Kuzey Makedonya Türk ağzlarında hangi şekillerde ve anlamlarda kullanıldığını tespit etmek, ortak bir tarih birliği bulunan Anadolu ağzları ile karşılaştırılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Balkanlar, Kuzey Makedonya, Anadolu, ağız, saklantı, ügürtle-

Abstract

As the Ottomans began to settle in the Balkans from the end of the 14th century, Turkish-Islamic culture began to make itself felt in the region with all its elements. One of the most important of these elements is language. Turkish was accepted as the lingua franca during this period, thus giving thousands of words to the Balkan languages.

Since the end of the 19th century, the changes, wars and migrations that have taken place in the region have caused the Turkish population to decrease significantly. The Turkishness of North Macedonia is also greatly affected by these negativities. Today, the places where Turks live and Turkish is spoken in North Macedonia have decreased considerably.

Many studies have been carried out on the Turkish dialects of North Macedonia so far. In these studies, language material is generally discussed in terms of phonetic, morphological, syntactic and lexical aspects.

In this study, the verb ügürtle- and its variants, which are used as a hidden word in the Turkish dialects of North Macedonia, are emphasized. In the study, which is a qualitative research, document analysis and interview techniques were used. With the study, it is aimed to determine the origin, derivatives, variants, forms and meanings of the verb ügürtle-, which is frequently used in the historical texts of Turkish, in what ways and meanings it is used in the Turkish dialects of North Macedonia, and to compare it with the Anatolian dialects that have a common historical unity.

Keywords: Balkans, North Macedonia, Anatolia, dialect, archaic, ügürtle-

Giriş

Tarih boyunca birçok farklı kültüre beşiklik eden Balkanlar, Türk tarihi bakımından da oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Türkler, miladi 372 yılından itibaren Hun Türkleriyle bu coğrafyaya yerleşmeye başlarlar. Arkasından Avar, Proto Bulgar, Oğuz, Peçenek, Kuman, Selçuklu ve Osmanlı Türkleriyle devam eden Balkanlardaki Türk varlığı, yaklaşık olarak on yedi asır boyunca kesintisiz olarak devam eder. Bu varlığın izleri, Balkan milletlerinin kültürlerinde, dil ve edebiyatlarında, antroponim¹, patronim², toponim³, mikrotoponim⁴ ve hidronimlerinde⁵, bazı inanç ve fizyonomilerinde⁶ kendisini göstermektedir.

Osmanlı Türklerinin Balkanlar'a yerleşmesiyle birlikte birçok şey temelinden değişir ve Türk-İslam kültürü kendisini her alanda hissettirmeye başlar. Bu alanlardan bir tanesi de Türk dili olur. Türk dili, *lingua franca* (ortak dil) olarak, bu coğrafyada en çok değer verilen dil konumuna yükselir. Balkan milletlerinin dillerinde Türkçe kelime kullanma sayısı artar ve bazı dillerde bu sayı on binlerin üzerine çıkar.

Makedonya, yaklaşık beş buçuk asır Osmanlı İmparatorluğunun yönetiminde kalır. 19. yüzyılın sonlarında ülkenin şehir ve kasabalarının büyük çoğunluğunu Türkler oluşturuyorken Balkan, I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında bu nüfus çok büyük oranda azalır, hatta bazı yerlerde Türkler, azınlık durumuna düşer (Hamzaoğlu, 2010, s. 18-68).

Günümüzde ise Kuzey Makedonya'da yaşayan ve Türkçe konuşan Türklerin, başta Üsküp olmak üzere, Gostivar, Merkez Jupa, Struga, Radoviş, Vrapçište, Ustrumca, Debre, Studeniçani, Ohri, Kalkandelen, Valandova, İştıp ve Köprülü'de yoğun olduğu görülmektedir.

Balkan Türk ağızları içerisinde yer alan Kuzey Makedonya Türk ağızları üzerine bugüne kadar pek çok çalışmanın yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalarda genellikle ağızlardan derlenen dil malzemesi fonetik, morfolojik, sentaktik ve leksik olarak incelenmiş makale, tez veya kitap olarak yayımlanmıştır.

Bu çalışmada Kuzey Makedonya Türk ağızlarında saklantı⁷ bir kelime olarak kullanılan *ügürtle-* fiili üzerinde durulacaktır.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Türkçenin tarihî metinlerinde sıklıkla kullanılan *ügürtle-* fiilinin kökeni, türevleri, varyantları, Kuzey Makedonya Türk ağızlarında hangi şekillerde ve anlamlarda kullanıldığını tespit etmek, ortak bir tarih birliği bulunan Anadolu ağızları ile karşılaştırmaktır.

1 Antroponim: Kişi adları bilimi.

2 Patronim: Soyadı bilimi.

3 Toponim: Yer adı bilimi.

4 Mikrotoponim: Küçük yer adları bilimi.

5 Hidronim: Su alanları bilimi.

6 Fizyonomi: Yüz çizgilerinin genel durumundan çıkan anlam.

7 Türk Dil Kurumunun dijital Türkçe sözlüğünde eskicil kelimesi “Konuşulan ve yazılan dilde kullanımdan düşmüş olan (söz veya deyim); arkaik.” şeklinde tanımlanmıştır [“eskicil” mad. sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 15.06.2024)]. Yapılan çalışmalarda ise arkaik, arhaik, arkaizm, eskicil, eskicilik, eskicil öge, eskilik, eski biçim, eskil biçim, kalıntı gibi şekillerde kullanılan kavram için çalışmamızda Akar’ın önerdiği saklantı (2018: 28) teriminin kullanılması uygun görülmüştür.

Yöntem

Yapılan bu çalışma nitel bir araştırma olup veriler doküman inceleme, yüz yüze ve sözlü/yazılı görüşme teknikleriyle toplanmıştır. Farklı yaş gruplarına ait kaynak kişilere ulaşmaya çalışılarak değişik örneklerin tespit edilmesine çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Türkçenin tarihî lehçeleri ve Anadolu ağzları oluştururken örneklemini Kuzey Makedonya Türk ağzları oluşturmaktadır.

1. Bulgular

Bu bölümde *ügürtle-* fiilinin kökeni, türevleri, tarihi metinlerde ve Anadolu ağzlarındaki durumu ele alındıktan sonra Kuzey Makedonya Türk ağzlarındaki şekilleri üzerinde durulacaktır.

1.1. Türkçenin Tarihî Kaynaklarında *ağır-* / *üğür-* (**ad-* / **üd-*) Fiilleri ve Türevleri

Türkçenin tarihî kaynakları üzerine yapılan çalışmalardan hareketle hazırlanan Paçacıoğlu'nun sözlüğünde “ayrmak, seçmek, iyisini seçmek, seçip ayrmak, tercih etmek” anlamlarında birçok fiil ve bu fiillerden türemiş birçok kelime vardır. Çalışmamızla ilgili olanlar *ad-*, *ağır-*, *adru-*, *ayrıla-*, *ayrırtla-*, *ayıtla-*; *öd-*, *ödür-*; *udur-*; *üd-*, *üdür-*, *ügürtle-*, *ür-*, *ürül-*, *üründüle-*, *üvürtle-*, *üyür-*, *üyürtle-* fiilleridir (2016: 39, 41, 42, 89, 90, 491, 492, 492, 684, 706, 707, 708, 713, 716). Sözlükte, bu fiillerden türemiş *ağırıl-*, *ağırmaklık*, *ağırt*, *ağırtlık*, *ağırtık*, *ağırtla-*, *ağırtlık*, *ağırık*, *ağış-*, *ağra*, *ağrıl-*, *ağrılmaklık*, *ağrın-*, *ağrış*, *ağruk*, *ağrul-*, *ayır-*, *ayırdılan-*, *ayırtı*, *ayırtlan-*, *ayırtlaş-*, *ayıruk*, *ayıtlan-*, *ayrık*, *ayrıl-*, *ayrıt*, *ayru*, *ayur-*, *ayırtla-*; *öd-*, *ödrül-*, *ödrüm*, *ödrüdü*, *ödrüş*, *ödrüş-*, *ödürgen*, *ödürün-*; *üdrül-*, *üdrülmüş*, *üdürt*, *üdürüül-*, *üdüdüdü*; *üvürtlen-*; *üyüdüdü*, *üyüdüdü* gibi birçok kelime bulunmaktadır (2016, s. 41, 42, 89, 90, 91, 92, 492, 707, 716).⁸

Clauson *ağır-* ve *üğür-* fiillerini paralel form olarak görür ve sözlüğünde bu iki yapıdan oluşan türevleri *ağrı*, *ağırt*, *üdürt*, *ağrık*, *ağruk*, *üdrüm*, *ağrış*, *üdrüş*, *ağır-*, *üğür-*, *ağırt*, *ağrıl-*, *üdrül-*, *ağrış-*, *üdrüş-*, *ağırtıklık*, *ağırtlık*, *üdürtlük*, *ağırtsız*, *üdrüdü*, *ağırtla-*, *üdürtle-* birbirine göndermeler yaparak inceler (Clauson, 1972, s. 63d-70d).

Wilkens'in ve Bayat'ın sözlüklerinde *ödür-* ~ *üdü-* köküyle bağlantılı olarak Paçacıoğlu'nun sözlüğünde bulunmayan *ödürt*, *üdürün-*, *üdürt*, *üdrüldür-*, *üdrültür-*, *üdürtlük* (Wilkens, 2021, s. 523, 819, 820); *ödüdü*, *ödümüş*, *üyüdüden-*, *üyüdüdüle-*, *üyüdüdütle-* (Bayat, 2018, s. 363, 493) kelimelerine rastlanılmıştır.

Demirci'nin *Eski Türkçede Fiiller* üzerine hazırlamış olduğu doktora çalışmasında “ayrmak” anlamındaki *ağır-* kelimesinin kökünün Erdal'a göre *ad-*, *adı-* veya *-adX-* olduğunun bilinmediğini Uygurcada *ağır-*, Karahanlı ve Harezmcede *ağır-*, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlıcada *ayır-*, çağdaş lehçelerden Tuva Türkçesinde arkaik bir unsur olarak *ağır-* şeklinde kullanıldığını; Starostin'in ise çağdaş lehçelerin çoğunda *ayır-* şeklinde kullanılan bu fiilin Sarı Uygur, Hakas ve Şor Türkçelerinde *azır-* şeklinde kullanıldığını aktarır. “seçmek, ayrmak” anlamındaki diğer kelimenin Uygurcada *üdü-*, Karahanlı ve Harezmcede *üğür-*, çağdaş lehçelerden Hakasçada ise arkaik bir özellik olarak *üzür-* şeklinde kullanıldığını belirtir. Ayrıca, *üdü-* fiilini Clauson ve Erdal'ın basit bir fiil olarak düşünmelerine mukabil, Starostin'in; Moğolcadaki *ödü-*, Khadi diyalektinde *ödü-*,

8 Paçacıoğlu, çalışmasında, nazal n (ñ) dışında yazı çevirimi işaretlerinin kullanılmadığını belirtir (2016: 14).

Ordos *edü-*, ve Shira-Yughurcada *udu-* fiillerinin varlığını esas alarak *üdü-* fiilinin kökünü, *üdü-* olarak el aldığı belirir. Demirci, kelimenin Harezmi Türkçesinden sonraki tarihî Türk lehçelerinde tespit edilmediğini de belirtir (2010, s. 251, 254).

Üdü- fiilinin, dil ve imlâ hususiyetleri bakımından Eski Anadolu Türkçesi hususiyetleri gösteren ve 14. yy.a ait olduğu tahmin edilen bir *Kıyas-ı Enbiyâ* nüshası üzerine yapılan doktora çalışmasında “seçmek, ayırmak” anlamında *uyurdla-*, *uyurtla-*, *ügürtle-* fiilleriyle nöbetleşe kullanıldığı görülür:

Adı Ebü Hindî idi. Ol üdürdi, Ebü Hindi Haccâm Bedr gâzâsında bile bulundu, bâkî gâzâlarda bileydi.

Çün anı eşitdi. Yetmiş kişi kendü kavminden ügürtledi, Tûr'a bile vardılar.

Yâ Mûsâ, Benî İsrâ'il içinde seni uyurdladum.

Zür'l-karneyn buyurdu. Leşkerinden altı biñ kişi uyurtdular; dükeli iş görmüş, rûzigâr şınamış (Kaba, 2021, s. 244, 268, 345, 382, 753-755).

Fiilin “seçmek, ayırmak” anlamındaki *ür-* şeklindeki kullanımı ise Tarama Sözlüğü hazırlanırken faydalanılan 14. yy.a ait bir *Kıyas-ı Enbiya* nüshası ile E. Yılmaz, N. Demir ve M. Küçük tarafından hazırlanan *Kıyas-ı Enbiya* nüshasında tespit edilmiştir:

Ve ol benim peygamberim ve Safidir ve halkımdan kendözüm için ürdüğümüdür.

Pes yüz gavvas ürdü, andan eyitti. [“ür-” mad. sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 14.06.2024)].

Fir'avn câzûları cem' eyledi ve bular yitmiş biñ idi pes ol yitmiş binden ürüp yidi biñ üstâz câzû çıkardı andan ol yidi binden yidi yüz ürdi andan ol yidi yüzden yitmiş üstâz ve bilge câzûyü ürdi... (Yılmaz, Demir vd., 2013, s. 255).

Güzel, *ür-* fiilinin *üdü-* > *üyür-* > *ür-* şeklinde bir gelişim göstermiş olabileceğini belirtir (2021, s. 107).

Haceminoğlu, *öd-* köküne “ayrılmak” anlamını verir ve *-ür-* ekiyle türeyen fiillere örnek olarak da Gabain'e atf yaparak *ödür-* “ayrımak, dağıtmak” fiilini örnek gösterir (1991, s. 40). Fiilin kökü *öd ~ üd-* olarak alınabilir; çünkü Eski Türkçede *-(X)-* ekiyle türemiş kelime örnekleri vardır: *aşur-* “aşımak”, *basur-* “bastırmak, ezdirmek”, *bışur-* “pişirmek”, *kaçur-* “kaçırmak” gibi (Demirci, 2010, s. 240, 242).

Türkçenin Tarihî kaynaklarında *üdü-* fiili ve onun türevlerinin genellikle ince sıradan ve dar-yuvarlak olarak okunduğu görülmektedir. Bu, tarihî metin çalışmalarında sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Yapılan çalışmalara ve ağızlardaki kullanıma bakıldığında kelimeyi ince sıradan ve dar-yuvarlak (*üdü-*) şekilde okunmanın daha makul olduğu görülmektedir.

Ortak bir tarih ve kültür birliği geçmişine sahip olan Anadolu ve Balkan Türklüğünün ağızlarına ait söz varlığında bazı saklantı kelimelerin hâlâ birlikte kullanılıyor olması olağan bir durumdur. Bu kelimeler içerisinde çalışmamıza konu olan *ügürtle-* kelimesi ve onun varyantlarıdır.

Kelime, Anadolu ağızlarında “ayıklamak, ayırmak, bir şeyin iyisini kötüsünden ayırmak, seçmek, temizlemek” anlamlarında ve *evirtle-*, *evitle-*, *ifitle-*, *ivirtle-*, *ivitle-*, *öğürtle-*, *örtle-*, *ötle-*, *öviirtle-*, *öviirtle-*, *ügürtle-*, *üğütle-*, *ürendele-*, *üründüle-*, *ütle-*, *üvütle-üyükle-*, *üvütle-* gibi birçok şekilde kullanılmaktadır [“evirtlemek vd.” mad. sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 14.06.2024)].

Kuzey Makedonya Türk ağzlarında “seçmek, iyisini ayırmak, beğenmek” gibi anlamlarda kullanılmaya devam eden bu fiil, Türkçenin tarihî metinlerinde ve Anadolu ağzlarında olduğu gibi, farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bunların bir kısmında meydana gelen değişimler, fonetik kurallar çerçevesinde izah edilebilirken bir kısmı ise izah edilememektedir. Karaağaç bu konuyla ilgili olarak şunları söyler:

“*Ses değişmelerinin nedenlerini bulup çıkarmak, dılcılığın en güç konularından biridir ve bu konu şimdiye kadar çözülmüş de değildir; çünkü bir ses değişmesini bir tek nedene götürmek imkânı yoktur. Şurada bu neden, burada öteki neden ağır basar.*” (2018, s. 53).

1.2. ügürtle- Fiilinin Kuzey Makedonya Türk Ağzlarında Tespit Edilen Şekilleri

1.2.1. ügürtle-:

Eski Türkçedeki kelime içi /-d-/ fonemi Uygur, Karahanlı ve Harezmi saharlarında sızıcılaşarak /-d-/’ye, daha sonraki süreçte de /-y-/’ye dönüşür. Bu durum, Oğuz, Uygur, Kıpçak, Karluk grubu Türk lehçelerinin tasnifinde önemli bir ölçüt olarak kullanılır.

/-d-/ > /-d-/ > /-y-/ gelişiminin bir sonucu olarak *üdür-* fiili, *üyür-* şekline dönüşür. Ancak hem tarihî metinlerde hem de ağzlarda kelimenin *ügürtle-* ~ *üyürtle-* şeklinde nöbetleşe kullanıldığı görülür. Kelime içi /-d-/ foneminin /-d-/ > /-y-/ gelişimiyle bağlantılı olan /-ğ-/ , /-g-/ , /-v-/ , /-w-/ gelişimlerine dair Türkçenin tarihî sözlüklerinden ve ağız çalışmalarından şu örnekleri verebiliriz:

öğle vakti, öğün, yemek saati: *ödle*, *ögle*, *öyle* (Paçacıoğlu, 2016: 491, 493, 512), *öyle* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 794), *ödle*, *öwle* (Ünlü, 2012: 455, 465), *ögle*, *öwle* [“ögle, öwle” mad. sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 14.06.2024)].

hayvanın eğeri: *eder*, *eger*, *eyer* (Paçacıoğlu, 2016: 234, 236, 262), *eğer* [“eğer” mad. sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 14.06.2024)].

zaman; kez, defa, öğün, yemek zamanı: *ödiün*, *ögün*, *övün*, *öyün* ~ *öyün* (Paçacıoğlu, 2016: 492, 495, 512), *öwün* (Ünlü, 2012: 465), *ögün*, *övün*, *öyün* [“ögün, övün, öyün” mad. sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 14.06.2024)].

Bu durumda *ügürtle-* fiilinin, **üdü-* > **üdü-* > *üdü-* > *üyür-* > *üyürt* > *üyürtle-* > **üğürtle-* > *ügürtle-* şeklinde bir gelişim göstermiş olabileceğini söyleyebiliriz.

Ayrıca, Anadolu ağzlarında *ügürtle-* şeklinde kullanılan fiilin, Kuzey Makedonya Türk ağzlarında *ügürtle-* şeklinde olmasını; Balkan ağzlarının sınıflandırılmasında önemli bir ölçüt olan /g/ sesinin korunması hususu (Friedman, 2002: 775; Nemet, 1983: 126) ve sahadan derlediğimiz örnekler destekler niteliktedir.⁹

Diğer varyantlara göre, Kuzey Makedonya Türk ağzlarında en yaygın şekilde kullanılan *ügürtle-* fiili; Üsküp (merkez), Gostivar, Vrapçište, Resne ve Ohri ağzlarında kullanılmaktadır (KK3-4, KK8-9, KK11-12, KK15, KK18, KK21).

Ver bana 3 kilo patlican ama ügürtle orda da islasını. (KK4)

(Bana üç kilo domates vereceksin ama seçip de vereceksin.)

9 düğme, düğün, eg-, egik, ügüt- (KK21); beg, begen-, ciger, çigne-, degil, diger, döğ-, döğüş, düğme, düğün, eger, egri, göğüş, öğürt-, öğretmen, ögle (KK23); beg, begen-, buzagi, ciger, çigne-, diger, döğ-, düğme, düğün, güğüş (KK24-25).

*Kızların arasından beğendim **ügürtledim** en güzelini.* (KK4)

(Kızlar içerisinde en güzelini beğendim, seçtim.)

*Bak **ügürtle** orda limonları da güzellerini al.* (KK3)

(Dikkatli seç, limonların iyilerini (güzellerini) al.)

***Ügürtle** sen ne istersin, ona göre.* (KK3)

(Sen seçimini yap, ona göre (bakarız, alırız, yaparız vb.).

*Bu devirde maksımlar **ügürtler** kendileri ne giyecek.* (KK21)

(Günümüzde çocuklar giyeceklerini kendileri beğeniyor)

1.2.2. **ügütle-**:

Kelimede görülen /-r-/ düşmesi Eski Türkçeden beri görülen bir özelliktir. Söz içindeki /-r-/ sesi, ünsüz yanında, düşme eğilimi gösterir fakat bu durum sınırlı sayıdadır (Karaağaç, 2018: 204).

Anadolu ağızlarında *üğütle-* şeklinde kullanıldığı görülür [“üğütleme” mad. sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 13.10.2024)].

Filil *üğütle-* şeklinde kullanımı Kuzey Makedonya'nın önemli şehirlerinden biri olan Kalkandelen ağızında tespit edilmiştir.

***Ügütleydi** elmalari.* (KK14)

(Elmaları seçiyordu)

1.2.3. **üyükle-**:

Kuzey Makedonya Türk ağızlarında kullanılan bu şekil, Anadolu ağızlarında da kullanılmaktadır [“üyüklemek” mad. sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 14.06.2024)].

Kelimedeki /-y-/ foneminin, Türkçedeki /-d-/ > /-đ-/ > /-y-/ gelişiminin bir sonucu olarak oluştuğu yukarıda belirtilmişti. *Üyürtle-* fiilinin bir varyantı olan *üyükle-* de ise düşmeye meyilli olan titreşimli /-r-/ sesinin düştüğü ve Türkçenin tarihî lehçelerinde örneğine rastlanılmayan (Argunşah & Yüksekaya, 2014: 55-57; Argunşah, 2013: 89-95; Yıldız & Yalkın, 2021: 64-74) ancak Anadolu ağızlarında *g'iritli* > *g'irikli*, *kilitli* > *kilikli* (Caferoğlu, 1964, s. 9) gibi birkaç kelimde görülen /-t-/ > /-k-/ değişiminin yaşandığı görülür.

Merkez Jupa belediyesine bağlı Kocacık köyünde tespit edilen bu şekil, günümüzde artık 40-50 yaş üstü kişiler tarafından kullanılmaktadır. Aynı ailede baba, bu kelimeyi bildiği halde (KK1), oğlu bilmemektedir (KK10).

*Bana ordan 2-3 kilo kumpir **üyükle**.* (KK1)

(Bana oradan 2-3 kilo patates seç.)

*Bu ka: çok kızın içından seni **üyükledim**.* (KK1)

(Bu kadar çok kızın içinden seni beğendim.)

1.2.4. **ürükle-**:

Türkçenin tarihî metinlerinde tespit edilmeyen bu şeklin, Anadolu’da, “irilerini seçmek” anlamında, Samsun ağzında kullanıldığı görülmüştür [“ürüklemek” mad. sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 10.10.2024)].

Ürükle- fiili, Kuzey Makedonya ağzlarından Kanatlar (Pirlepe) ağzında tespit edilmiştir.

“*Ürükle güzel limonları.*” (KK13)

(Limonların iyisini seç.)

Üyükle- fiilinden evrilmiş olduğunu düşündüğümüz kelimeye Türkçenin tarihî metinleri ağzları üzerine yapılan çalışmalarda rastlanılmadığı gibi, /-y-/ > /-r-/ şeklinde bir ses değişimi de Türkçede tespit edilememiştir. Karakteristik olmayan bu durum, şahsî bir kullanım olarak ortaya çıkmış olmalıdır.

1.2.5. ü:kle-:

Üyükle- fiilinden evrildiği anlaşılan kelime, akıcı /-y-/ ünsüzünün erimesi sonucu ünlü ikizleşmesi meydana gelmiş, daha sonra da ikiz ünlüler kaynaşarak ikincil bir uzun ünlüye dönüşmüştür.

Bu kullanım, Merkez Jupa’ya bağlı Novak köyünde tespit edilmiştir:

Ü:kledım meyvalari çürükler arasından. (KK17)

(Çürüklerin içinden iyi olan meyveleri seçtim)

1.2.6. ü:rtle-:

Üyürtle- fiilinden evrilen *ü:rtle-* kelimesi, *ü:kle-* fiilinde görülen ses olaylarının bir kısmını yaşamıştır. Farklı olarak bu varyantta akıcı /-r-/ sesi düşmemiş /-t-/ sesi de /-k-/ sesine dönüşmemiştir.

Anadolu ağzlarında *ü:rtle-*’e yakın olarak *ütle-* varyantının kullanıldığı görülür [“ütlemek” mad. sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 13.10.2024)].

Kelimenin *ü:rtle-* şeklindeki kullanımı Merkez Jupa’da tespit edilmiştir.

Ü:rtle o biberleri bikiye. (KK16)

(Öncelikle biberleri bir ayıkla, iyisini seç)

1.2.7. evirtle-:

Ürükle- fiili gibi, *evirtle-* fiili de Türkçenin tarihî metinlerinde tespit edilmemiş Anadolu ağzlarından İstanbul (Sarıyer) ve Sinop ağzlarında “ayıklamak, seçmek” anlamlarında kullanıldığı görülmüştür [“evirtlemek” mad. sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 10.10.2024)].

Kuzey Makedonya Türk ağzlarında, tek farklı kullanım olarak, Topolnitsa köyü (Radoviş) ağzında tespit edilmiştir.

Pazardan al sogan ama evirtle temizlerini. (KK6)

(Pazardan soğan al fakat seç de al.)

Güzel, *evirtle-* fiilinin *ağirtla-* > *ayirtla-* şeklinden evrilmiş olabileceğini ifade eder (2021:

108). Türkçede kalın sıradan yapıların ince sıraya geçmesiyle ilgili örnekler mevcuttur. İncelme olarak adlandırılan bu durumun gerçekleşmesinde ç, ş, y ünsüzleri etkili olmaktadır. Bu ünsüzler çevrelerinde bulunan sesler üzerinde inceltici etki yaparlar (Özkan, 2009: 215).

Kalın sıradan ünlülerin ince sıraya geçmesi açıklanabilirken /-y-/’nin /-v-/’ye değişmesi açıklanamamaktadır. Çünkü, Türkçenin tarihî lehçelerinde /-y-/ > /-v-/ şeklinde bir ses değişimine rastlanılmadığı gibi, Anadolu ve Balkan Türk ağızları üzerine yapılan çalışmalarda da sınırlı birkaç örnek tespit edilebilmiştir: güva “güya” (Buran, 1997, s. 54); zivinyā “zeytinyağı” (Akca, 2009, s. 201); büvmüş “büyümüş” (Özden ve Doğan, 2021, s. 33); uvuşuḲ “uyuşuk” (Mutlu, 2008, s. 704). Karakteristik olmayan /-y-/ > /-v-/ değişimine ait bu örnekler, şahsi kullanıma bağlı olarak ortaya çıkmış olmalıdır.

1.3. ügürtle- Fiili veya Varyantlarının Kuzey Makedonya Türk Ağızlarında Kullanılmadığı Yerler

Güneydoğu Makedonya’da bulunan Kalkova, Kızıldoğan, Çalık köyleri (Valandova), ağızlarında Pırnalı köyü (Radoviş) ve Kutsa köyü (İştıp) ağızlarında *ügürtle-* fiili veya varyantlarından hiçbiri kullanılmamakta, “seçmek, ayıklamak, ayırmak” fiilleri kullanılmaktadır (KK5, KK7, KK19, KK20, KK22-23-24).

Erdem vd. tarafından yapılan çalışmada, elde edilen fonetik ve morfolojik verilere göre, Kuzey Makedonya Türk ağızları on ana ağız bölgesine ayrılmıştır (Erdem ve İsmaili vd., 2024, s. 133). *Ügürtle-* fiili ile ilgili olarak, bu ağız bölgeleri içerisinde V. ve VIII. bölgeden herhangi bir kaynak kişiye ulaşılamamıştır. *Ügürtle-* fiilinin bir varyantı, VII. ağız bölgesinde bulunan Topolnitsa (Radoviş)’da kullanılırken, aynı yere bağlı fakat VI. ağız bölgesi içerisinde yer alan Pırnalı (Radoviş)’da ve yine aynı ağız bölgesi içerisinde yer alan Kutsa (İştıp)’da kullanılmamaktadır.

2. Sonuç

Türkçenin en eski metinlerinden itibaren tarihî maceralarını takip edebildiğimiz *adır-* ve *üdü-* fiillerinden *adır-* fiili, *ayır-*, *ayıkla-*, *ayırt*, *ayırtla-*, *ayırt et-*, *ayrı*, *ayrık*, *ayıtla-* gibi birçok şekilde standart dilde ve ağızlarda kullanılmaya devam ederken *üdü-* fiilinden evrilen *üyük-* fiili ve onun türevlerinin standart dilde kullanılmamasına rağmen, Anadolu ve Kuzey Makedonya Türk ağızlarında farklı varyantlar hâlinde kullanılmaya devam ettiği görülmüştür.

Kuzey Makedonya Türk ağızlarının Osmanlı Türkçesinden kalma karakteristik bir özelliği olan /g/ sesini koruması, *ügürtle-* fiilinin yaygın olarak kullanılmasında kendisini göstermiştir; bununla birlikte /g/ sesinin eski dal sesi olan /y/’ye değişme çabasına ait örnek (*üyükle-*) de önemli bir veri olarak görülebilir.

Kuzey Makedonya Türk ağızlarında en yaygın şekilde kullanım alanına sahip varyantın *ügürtle-* olduğu görülmüştür. Bu fiilinin dışında kalan *ügütle-*, *üyükle-*, *ürükle-*, *ü:kle-*, *ü:rtle-* ve *evirtle-* fiillerinin hepsi tek kişilik kullanımlar olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle *ürükle-* ve *evirtle-* fiillerinde /-y-/ > /-r-/ değişimine ait Türkçenin tarihî metinlerinde ve ağızlarında örnek bulunmaması, /-y-/ > /-v-/ değişikliğine ise sadece birkaç örnek bulunabilmesi, şahsî kullanımların varyantlaşmayı ne denli etkilediğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Ügürtle- fiilinin Kocacık köyünde tespit edilen *üyükle-* varyantını, baba bildiği halde oğlunun bilmemesi, hatta kullanılmadığını iddia etmesi; kelimelerin kullanımdan düşmesine, dolayısıyla da ağız özelliklerinin hızla kaybolduğuna dair önemli bir göstergedir.

Kuzey Makedonya Türk ağızlarında “seçmek, ayırmak, iyisini seçmek, beğenmek” gibi anlamlarda kullanılan *ügürtle-* ve onun varyantlarının (*ügütle- ü:rtle-*, *ürükle-*, *üyükle-*) aynı anlamda ve aynı ya da çok yakın şekillerde (*ügürtle-*, *ügütle-*, *üyükle-*, *ürükle-*, *ütle-*) Anadolu ağızlarında da yaşıyor olması, Balkan Türk ağızları ile Anadolu ağızlarının ortak bir geçmişe sahip olduğunu, aynı kaynaktan beslendiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Extended Abstract

The Balkans have been the settlement of various Turkish tribes throughout history. This process, which started with the Hun Turks in 372 AD, continued with the Avar, Proto Bulgarian, Oghuz, Pecheneg, Cuman, Seljuk and Ottoman Turks. The Turkish presence in the Balkans lasted uninterrupted for about seventeen centuries, and this presence was reflected in the cultures, languages, literatures and various place names of the Balkan nations.

With the settlement of the Ottoman Empire in the Balkans, Turkish-Islamic culture, with all its elements, began to make itself felt clearly in the region. One of these elements is language. Turkish was accepted as the lingua franca during this period and tens of thousands of Turkish words entered the Balkan languages. Macedonia remained under the rule of the Ottoman Empire for five and a half centuries. The changes and wars that have occurred since the end of the 19th century have caused the Turkish population in the region to decrease greatly.

In today’s North Macedonia, the places where Turks live intensely and where Turkish is spoken are Gostivar, Merkez Jupa, Struga, Radoviš, Vrapçište, Strumica, Debre, Studeniçani, Ohrid, Tetovo, Valandova, Shtip and Köprülü, especially Skopje.

The old form of the verb *ügürtle-*, which means “to choose, to separate, to choose the best”, which is used in historical texts and still continues to be used in Balkan and Anatolian dialects today, is in the form of *üdür-*. We can give the etymology of the word and the phases it has gone through as **üd- > *üç- > üdür- > üyür- > üyürt > üyürtle-> *üğürtle- > ügürtle-*.

The preservation of the /g/ sound, which is an important criterion in the classification of Balkan dialects, is that the verb used in the form of *gürtle-* in Anatolian dialects is in the form of North Macedonian Turkish dialects (Friedman, 2002: 775; Nemet, 1983: 126) and the examples collected from the field can be explained by the fact that they are in this direction.

It has been observed that the variant with the most widespread use in the Turkish dialects of North Macedonia is *gurgur*. Apart from this verb, the verbs *ügütle-*, *üyük-*, *ürükle-*, *ü:kle-*, *ü:rtle-* and *evirtle-* have all appeared as one-person uses. In particular, the fact that there are no examples in the historical texts and dialects of Turkish for the change of /-y-/ > /-r-/ in the verbs *ürükle-* and *evirtle-*, and that there are only a few examples of the /-y-/ > /-v-/ is very important in terms of showing how much personal usage affects variantization.

According to the phonetic and morphological data obtained in the study conducted by Erdem et al., the Turkish dialects of North Macedonia are divided into ten main dialect regions (Erdem and İsmaili et al., 2024, p. 133).

It has been observed that none of the verbs or variants of *ügürtle-* are used in the dialects of Kalkova, Kızıldoğan, Çalıklı villages (Valandova), Pırnalı village (Radoviš) and Kutsa village (Shtip) in Southeastern Macedonia, instead the verbs “to choose, to weed, separate” are used. (KK5, KK7, KK19, KK20, KK22-23-24).

Although the father knew about the variant of the *ügürtle-* elephant detected in the village of Kocacık, his son did not know about it, and even claimed that it was not used; It is an important indicator that words are falling out of use, and therefore the dialect features are rapidly disappearing.

The *üyükle-* variant of the verb *ügürtle-*, which was detected in the village of Kocacık, is known by the father but his son does not know it, and even claims that it is not used; It is an important indicator that words are falling out of use, and therefore the dialect features are rapidly disappearing.

The fact that the *ügürtle-* and its variants (*ügütle-* *ürtle-*, *ürükle-*, *üyükle-*) used in the Turkish dialects of North Macedonia in meanings such as “to choose, to separate, to choose the best, to like” live in Anatolian dialects in the same sense and in the same or very close ways (*ürtle-*, *ütle-*, *üyük-*, *ütle-*) is very important in terms of showing that Balkan Turkish dialects and Anatolian dialects have a common history and are fed from the same source.

Kaynak Kişiler

- KK1: Skender Durak, Kocacık köyü (Merkez Jupa), 53 yaşında, ilköğretim.
 KK2: Kadir Arif, Elessa köyü (Merkez Jupa), 40 yaşında, üniversite mezunu.
 KK3: Nazan Zeynalovska, Resne, 30 yaşında, üniversite öğrencisi.
 KK4: Beste Kurtişagayi, Gostivar, 22 yaşında üniversite öğrencisi.
 KK5: Meymet şabanov, Kızıldoğın köyü (Valandova), 60 yaşında, ilköğretim.
 KK6: İbrahim Yaşarov, Topolnitsa (Radoviş), 30 yaşında, üniversite mezunu.
 KK7: Ekrem Destanov, Ustrumca, 34 yaşında, üniversite mezunu.
 KK8: Süleyman Gina, Üsküp (merkez), 36 yaşında, üniversite mezunu.
 KK9: Medadin Bey, Üsküp (merkez), 40 yaşında, üniversite mezunu.
 KK10: Tarkan Durak, Kocacık köyü (Merkez Jupa), 23 yaşında, lise mezunu.
 KK11: Sena Hoca, Ohri, 63 yaşında, üniversite mezunu.
 KK12: Neriman Talib, Üsküp (merkez), 76 yaşında, ilköğretim.
 KK13: Fiknet Yusufoska, Kanatlar/Pirlepe, 32 yaşında, üniversite öğrencisi.
 KK14: Ceylan Büttüçi, Kalkandelen, 28, üniversite mezunu.
 KK15: Bedri Nuredin, Gostivar, 72 yaşında, üniversite mezunu.
 KK16: şengül Akarsu, Merkez Jupa, 25 yaşında, üniversite mezunu.
 KK17: Sezgin Mahmut, Novak köyü (Merkez Jupa), 36 yaşında, lise mezunu.
 KK18: Nazım İbrahim, Vrapçişte, 61 yaşında, üniversite mezunu.
 KK19: Memet Mustafafova, Kalkova köyü (Valandova), 77 yaşında, ilkokul mezunu.
 KK20: şevket Muradova, Kalkova köyü (Valandova), 65 yaşında, ilkokul mezunu.
 KK21: Ayşe Agai, Gostivar, 22 yaşında, üniversite öğrencisi.

KK22: Burcu Aliyi, Çalıklı köyü (Valandova) 30 yaşında, üniversite mezunu.

KK23: Fazlı Memiş, Kutsa köyü (İştıp), 32 yaşında, üniversite mezunu.

KK24: Esra Aliova, Pırnalı (Radoviş), 24 yaşında, üniversite öğrencisi.

Kaynakça

Akar, A. (2018). “Eski Türkçeden Oğuzcaya Saklantılar”, Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun’dan Anadolu’ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, (1-7 Haziran 2018, Ulanbator/MOĞOLİSTAN), Bildiriler Kitabı, 1. Cilt, (Editörler: Doç. Dr. Şaban Doğan, Arş. Gör. Melis Doğan Sezer), Kesit Yayınları, İstanbul.

Akca, H. (2009). *Ankara İli Ağzları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (yayımlanmış doktora tezi).

Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Argunşah, M. ve Sağol Yüksekaya, G. (2014). *Karahanlıca Harezmce Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Buran, A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağzları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, A. (1964). “Anadolu Ağzları Konson Değişmeleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 11, 1-32.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

Demirci, Ü. Ö. (2010). *Eski Türkçede Fiiller*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: (yayımlanmış doktora tezi).

Erdem, M. D. ve İsmaili B. vd. (2024). *Kuzey Makedonya Türk Ağzları (Giriş-İnceleme-Metinler)*. Elazığ: Asos Yayınları.

Friedman, Victor A. (2002). “Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi”, çev.: Babür Turna, *Türkler (Ansiklopedisi)*, 20. Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 455-463.

Güzel, F. (2021). *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Eskicil (Arkaik) Kelimeler*. Ankara: Fenomen Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hamzaoğlu, Y. (2010). *Balkan Türklüğü (I. Cilt)*. Üsküp: Logos A Yayınları.

Kaba, H. (2021). *Kıtas-ı Enbiyâ (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin-Dizin-Tıpkıbasım) Düzce: Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: (yayımlanmamış doktora tezi).*

Kâşgarlı Mahmud (2020). *Dîvânu Lugâti’t-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. hzl. A. B. Ercilasun ve Z. Akkoyunlu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaağaç, G. (2018). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Mutlu, H. K. (2008). *Balkesir İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (yayımlanmış doktora tezi).

Nemeth, G. (1983). “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması”. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 28-29(1980-1981), 113-167.

Özden, M. ve Doğan, L. (2021). *Balkan Türk Ağızları Sözlüğü (I. cilt)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Ünlü, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch* (Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe). Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Yılmaz, E. ve Demir N. vd. (2013). *Kıtas-ı Enbiya (Metin, Sözlük-Dizin, Notlar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dijital Kaynakça

<https://sozluk.gov.tr/>